
Aristotle's Gradations of Being in *Metaphysics E-Z*

Joseph Owens

Editör: Lloyd Gerson

South Bend, Indiana: St. Augustine's Press, 2007, xlvı+186 sayfa.

Joseph Owens, Etienne Gilson'un danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığı ve ilk defa 1951'de neşredilen *The Doctrine of Being in the Aristotelian Metaphysics* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1951; 2. baskı, 1963; 3. baskı, 1978) adlı meşhur eserinden sonra Aristoteles metafiziği üzerine yeni bir müstakil kitap çalışması daha yapmış; ancak bunu yayımlamaya ömrü yetmemiştir. Owens'in 2005'teki ölümünden sonra Lloyd Gerson müellifin bıraktığı el yazmalarını düzenlemek suretiyle ve geniş bir Owens bibliyografyası da ekleyerek 2007 yılında *Aristotle's Gradations of Being in Metaphysics E-Z* (bundan sonra *Gradations*) adlı bu eseri neşretmiştir. Gerson'un esere yazdığı "Mukaddime"den, Owens'in son on yılı boyunca bu eseri kaleme almak için çalıştığını öğreniyoruz. *Gradations* iki bölümden oluşmaktadır ve "Birinci Bölüm"de ayrık cevher olarak "Hareket Etmeyen Hareket Ettirici"nin makrokozmetik planda diğer mevcutlara kaynaklık etmesi ve bu mevcutların O'na nispetle var olmasının keyfiyeti soruşturulur. "İkinci Bölüm"de ise makrokozmetik planda ayrık ilâhî cevherin âlemdeki diğer şeylerin mevcudiyetine ilke teşkil etmesine benzer şekilde, mikrokozmetik planda duyulur cevherlerin suretlerinin maddenin ve bileşiğin mevcudiyetine ilke teşkil etmesinin keyfiyeti bahis konusu edilir.

Owens'in *Gradations* boyunca temellendirmeye çalıştığı şey Aristoteles metafiziğinde "var oluş" mânasının dereceli bir şekilde mevcutlara yüklenildiği fikridir. Ancak müellif bu derecelilik mefhumunun anlaşılabilirliği için iki önemli hususa dikkat çeker. Bunlardan birincisi, kavramları ve kelimeleri çıkış noktası olarak düşünmeye başladığımızda elde edeceğimiz varlık kavramının kesin, eşit yüklemeli ve apaçık bir kavram olacağıdır. Buna göre dereceli bir var oluş mefhumuna ancak dış dünyadaki şeyleri düşünmeye çıkış noktası olarak aldığımızda ulaşabiliriz. Bu yaklaşım temelinde Owens, Aristoteles metafiziğinin çıkış noktasının duyulur cevherler olduğunu ifade eder. Mâhiyet-varlık ayrımı yaklaşımıyla Aristotelesçi yaklaşım arasında temel bir farklılığın bulunduğu düşüncesi, Aristotelesçi varlık kavramına dair doğru bir anlayışı incelemesi gereken ikinci önemli husustur.

Owens, *Epsilon I*, 1025b3-1026a33 pasajına dair dikkatli bir tahlilden şu üç neticenin ortaya çıkacağını ifade eder: 1. Bir şeyin "ne oluş"u ile "var

oluş”u aynı idrak fiiliyle (dianoia) kavranılır. 2. Mevcut olmak bakımından mevcudun bilimi -bütün tümelliğine rağmen- teorik, pratik ve prodüktif bilimlere de açık bir kapı bırakır. 3. Mevcut olmak bakımından mevcudun biliminin konusu ayrık ilâhî cevherdir ve bu ayrık cevherin sahip olduğu mihrâkî tümellik mânası, bütün mevcutları bu mihrâkî mâna bağlamında tümel olarak ele alma imkânı verir.

Birinci netice Ortaçağ’daki varlık kavramı ile Aristotelesçi “var oluş” kavramının farklı anlamlara sahip olduğunu ve Aristoteles metafiziğinde varlık ve mâhiyetin, Ortaçağ’da olduğu gibi birbirinden ayrılmadığını gösterir. Owens bu temel farklılığı anlayabilmenin yolunun, bir mâhiyetin hariçte yahut zihinde varlığa sahip olup olmadığına dair soruşturmada geçtiğini ifade eder. Bu soruşturma çerçevesinde, mâhiyet-varlık ayrımıyla düşünen bir zihin şunu önerir: Bir anka kuşunun “ne” olduğunu bilebiliriz; ancak onun “var” olup olmadığını öğrenmek için ileri bir soruşturmaya ihtiyaç duyarız. Buna mukabil Aristoteles’e göre (*Post. Anal.* 2.7.92b17-18; 8.93a18-20) bir şeyin var olup olmadığını bilmeksizin, bu varlık ister zihni ister hârici olsun, onun “ne” olduğunu bilmemiz imkânsızdır. Ayrıca eserin “Birinci Bölüm”ü boyunca temel alınan Epsilon pasajında, Aristoteles bir şeyin mâhiyeti ile varlığını aynı idrak fiiliyle kavradığımızı ifade eder. Varlık-mâhiyet ayrımını temellendirme yolunda hem İbn Sînâ’nın hem de takipçilerinin en önemli argümanlarından biri olan bir şeyin mâhiyeti ile varlığını, anka kuşu örneğinde olduğu gibi iki ayrı idrak fiiliyle kavradığımız şeklindeki düşünce Aristoteles açısından anlaşılmalıdır. Çünkü Owens’e göre Aristoteles için “to be” ile “to exist” arasında fark yoktur. Yani “bir şey olmak” ile “var olmak” onun için özdeştir. Bu nedenle “Nedir?” sorusu ile “(Var)mıdır?” sorusu iki farklı seviyede sorulamaz. Ayrıca varlık-mâhiyet ayrımı merkezli düşünceye göre, Tanrı dışında hiçbir şey kendi varlığının nedenini kendisinde barındırmaz. Bunun aksine, Aristotelesçi bakış açısına göre, şeyler “kendinde mevcut” olarak ele alınır; oluş ve bozuluş kozmik değişim ve dönüşümün ezeli-ebedi teâkubu ile sağlanır. Bu nedenle söz konusu şeyler kendinde mevcudiyetlerinin ötesinde, onları var kılacak bir bilfiillige muhtaç değildirler. Onların âlemde bilfiil bulunuşu, “huparchein” (zaten mevcut olma) fiilinin ifade ettiği anlamdan başka bir şeyi imlemez. Yani onların (ne oluşları için değil), varoluşları için ayrı bir açıklamaya ihtiyaç yoktur.

Varlık-mâhiyet ayrımıyla ilgili bu değerlendirme, Tanrı’nın neden oluşu fikri, Aristotelesçi kuvve teorisi ve “var oluş” mânasının şeylere nasıl yüklediği sorusu açısından oldukça önemli sonuçlara sahiptir. Owens’in ortaya koyduğu bu değerlendirmeden yola çıkarak Aristotelesçi bir çerçeve dahilinde, yukarıdaki sonuçları verecek şöyle bir akıl yürütmede bulunabiliriz: Bir

şeyin ne olduğunu, yani o şeyin pozitif mâhiyetini bildiğimizde, hemen şu sonuca varırız: Bu şey ya şu an bilfiil olarak yani zorunluluk kazanmış bir şekilde mevcuttur ya da henüz mevcut değildir; ama mevcudiyet kazanacaktır. Buradaki mevcut olmayış, Aristoteles açısından yok oluş olarak anlaşılmaz. Mevcudiyet kazanmamış mâhiyet, “bir şeyde bulunan”; fakat henüz bilfiil hale gelmemiş kuvve durumu olarak anlaşılmalıdır. Mevcut “olamayacak” “çelişik”lere gelince, onların zaten mâhiyeti olmaz, onlar imkânsızdır. Bu açıklama çerçevesinde Aristotelesçi kuvve düşüncesi ile İbn Sînâ ve takipçilerinin “var olması ve var olmaması eşit olan” mefhumuna dayanan imkân düşüncesi arasında bâriz bir farklılık vardır. Aristoteles’e göre var olması mümkün olan şey zaten ya dışta zorunlu olarak ya da bir şeyde kuvve olarak mevcuttur. Owens bu düşünceye yola çıkarak şu sonuca varır: “Nedir?” sorusundan elde ettiğimiz mâhiyete sorulan, “Var mıdır?” sorusundan Aristoteles’in anladığı şey ile Ortaçağ filozoflarının anladığı şey tamamen farklıdır. Owens’e göre Ortaçağ filozofları “varlık” derken Aristoteles’in kastettiğinden başka bir anlamı kastetmekteydi (s. 29). Bu nedenle Aristoteles ontolojisinde mevcut oluş mânasının “existence/vücûd” terimiyle değil, “being/mevcut oluş” terimiyle karşılanması gerektiği görüşü, *Gradations* boyunca sıklıkla tekrar edilir.

Owens, Aristotelesçi “mevcut metafiziğini göz önüne seren bu analizini, mevcut olma anlamının dereceli yükleniş fikrini ispat etmede ustalıkla bir şekilde kullanır. Bunu yaparken Aristoteles’in iki çeşit tümelliğin bulunduğu düşüncesine müracaat eder. Bunlar “kat’ eidos ve pros hen” tümelliktir. Birinci tür tümellik, bir suretin diğer tikellere eşit bir şekilde yüklenmesi anlamına gelen türsel yüklemenin doğasını ifade eder. Üstün nedenlerin ve ilkelerin tümelliği olan ikinci tür tümellik ise bir suretin birçok şeyin ilkesi ya da nedeni olması anlamını gösterir. Owens ikinci tür tümellik fikrinden yola çıkarak Aristoteles metafiziğinin şu iki önemli sorununu tahlil eder: 1. Tanrı’daki mevcut oluş mânasının, Tanrı dışındaki diğer şeylerle ilişkisi. 2. Mevcut olmak bakımından mevcudun bilimi olan metafiziğin diğer bilimlerle ilişkisi.

Birinci tür tümelliği eşit yüklemeli tümellik olarak anlayan Owens, ikinci tür tümelliğin, “tümelliğin mihrâkî mânasını” açığa çıkarttığını söyler. Mevcut oluş mânasının en yoğun bir şekilde bulunduğu ve merkezileştiği şey ise ayrık ilâhî birincil cevherdir. Bu tümellik fikri etrafında âlemdeki şeylere “Vardır” yüklemesini yaptığımızda, onların aynen Tanrı’daki mevcudiyet mânasına sahip olduğunu söylemiş ve böylece ayrık ilâhî cevherin mevcudiyet mânasının onlara içkin olduğunu ifade etmiş olmayız. Bunun yerine, tümelliğin bu mihrâkî mânası, diğer şeylerdeki mevcudiyet mânası

için bir “ilke” teşkil eder. Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, Aristoteles “pros hen” tümelliğın nedenler için de kullanıldığını söylese bile, Aristoteles’in ayrık ilâhî cevherinin şeylerdeki mevcudiyet mânasının nedeni olmadığıdır. Çünkü ayrık ilâhî cevherin varlığın nedeni olması, daha çok varlık-mâhiyet ayrımı merkezli bir düşünce için söz konusudur. Mevcut oluşları “huparchein” (orada bulunuş) fiili etrafında anlam kazanan şeyler, varlıkları için hâricî bir nedene ihtiyaç duymazlar. Bu çerçevede Owens’te zımnî olarak ifadelendiren düşünceyi şu şekilde formüle edebiliriz: Aristoteles’in ayrık ilâhî cevheri bir neden değil, ilkedir. Owens ikinci meselenin tahlilini de aynı çerçevede yürütür. Buna göre metafiziğın tümel bilim olması da “pros hen” tümellik açısından okunmalıdır. Şöyle ki mevcut oluş mânasını en çok hak eden, mevcudiyetin ilk ve öncelikli örneği olan şey cevherdir ve diğer örnekler onunla ilişkileri etrafında mevcut olarak nitelenir. Şu halde cevherlerin ilkeleri ve nedenlerini inceleyen bilim, yukarıda işaret edildiği anlamda tümel ve ilk bilim olmalıdır.

“Pros hen” tümelliğe dair analizi etrafında Owens şu neticeye ulaşır: Cevher ve mevcut oluş mânası açısından bakıldığında, mevcut adını alan şeylerin tamamı mevcudiyet mânasına eşit şekilde sahip değildir. Bir masadaki beyaz renge yüklediğimiz mevcudiyet mânası ile masaya yüklediğimiz mevcudiyet mânası arasında fark olduğu gibi, daha ileri bir derecede bileşik cevher olarak masaya yüklediğimiz mevcudiyet mânası ile masanın suretine yüklediğimiz mevcudiyet mânası arasında da fark olacaktır. Şayet böyleyse, mevcudiyet mânasının var olanlara yüklenmesi, insanlığın insanlara yüklenmesi gibi değildir. Çünkü insan fertlerinin insanlıkla ilişkisinden farklı olarak var olanlar bir ve aynı doğayı farklı derecelerde örneklerler. Ancak yine de altı çizilmesi gereken bir husus vardır ki, o da farklı derecelerde de olsa, hepsinin aynı doğayı örnekliyor olduğudur. İşte Owens’e göre varlıkta derecelenme bu şekilde anlaşılmalıdır.

Owens varlıkta derecelenme fikrinden yola çıkarak, “mevcut olmak bakımından mevcut”un bir kavram olarak yorumlanmaması gerektiği düşüncesine ulaşır. Ona göre mevcut olmak bakımından mevcut, mevcut oluşun mihrâkî mânasına delâlet eder ve bu mânayı kendisinde gösteren şey ayrık birincil cevherdir. Şu halde metafiziğın konusu ayrık birincil cevher olarak Tanrı olmalıdır. Ancak Owens bu tespitini takiben önemli bir uyarıda bulunur: “Ayrık birincil cevherin doğrudan bilgisi, Aristotelesçi ‘mevcut olmak bakımından mevcudun bilimi’ nosyonundan kesin bir şekilde dışlanmıştı” (s. 71). Çünkü birincil cevherin, doğrudan doğruya ayrık cevher olması bakımından metafiziğın konusu olması, Aristoteles’in metafizik tasavvuru açısından ölümcül bir tehlike taşımaktadır: Ayrık cevher insan idrakinin

doğrudan doğruya konusu olsaydı, hiçbir metafizik mümkün olmazdı. Zira insan, mevcut oluş mânasını öncelikle duyulur cevherler üzerinden idrak eder ve idrak edilen bu mâna, ayırık birincil cevherdeki gerçek mevcut oluş mânasına götürülür. Şayet metafiziğin çıkış noktası duyulur cevherler olmayıp da doğrudan ayırık cevher olsaydı, bir kez bu ayırık cevher idrak edildiği anda, söz konusu ayırık cevhere dair bilgi geri kalan bütün bilgileri dışlayacak ve anlamsız hale getirecekti. Varlığın çok anlamlılığı düşüncesi, birincil cevherin kendisini konu edinen bilimi özelleştirmesine (yani onun konusunu teşkil etmesine) izin vermekte; bununla birlikte söz konusu bilimin, başlangıç noktası olarak duyulur cevherleri almasını mümkün kılmaktadır (s. 77). Owens bu noktada Ortaçağ felsefesindeki varlık düşüncesiyle ilgili şu önemli tespite yer verir: Aristoteles'e mukabil, Aquinas söz konusu olduğunda, metafiziğin konusu birincil cevher olmak itibarıyla Tanrı olmayacak, bunun yerine "müşterek varlık" (ens commune) veya bizâtihi varlık anlamında varlık olmak bakımından varlık olacaktır. Çünkü Tanrı'da varlık-mâhiyet bir olsa bile, diğer mevcutlarda varlık kesinlikle mâhiyetle bir değildir.

Owens eserin "İkinci Bölüm"ünde duyulur cevherlerin suretlerinin, madenin ve bileşiğin varlığına ilke teşkil etmesi açısından birincil cevher olduğunu kanıtlamaya çalışır. Bunu yaparken suretin mâhiyetle ilişkisi, maddeyi ve bileşiği öncelemesi, bilfiil oluşunun anlamı ve nihayet tümelliğine dair tahlillere yer verir.

Mâhiyet ve suret ilişkisinin tartışıldığı satırlarda Owens, Aristoteles metafiziğinde mâhiyetin ifadesi olan "to ti ên einai" ibaresinin nasıl karşılanması gerektiği sorusunu sorar. Onun bu soruya verdiği cevap hem mâhiyetin suretle ilişkisini hem de Aristotelesçi mâhiyet düşüncesiyle varlık-mâhiyet ayrımı merkezli mâhiyet düşüncesinin farkını ortaya çıkartır. Bu çerçevede Owens söz konusu ibarenin "özel mevcudiyet" (essential being) şeklinde karşılanması gerektiğini söyler. "To ti ên einai"yı basit olarak "öz"le (essence) değil de "özel mevcudiyet"le karşılaşmasının nedeni, daha önce ifade edildiği üzere, Aristoteles'te "ne oluş" ile "mevcut oluş" arasındaki özdeşliğe varan yakın ilişkidir. Söz konusu Yunanca ibare soru formundadır ve bir şeyin "ne" olduğunu soruşturur. Bir şeyin ne olduğu sorusuna hem madde hem suret hem de ikisinin bileşimi cevap teşkil edebilir. Ancak müellife göre bu ve buna paralel bir soruya cevap teşkil edebilecek tek şey surettir. Çünkü bir şeyin o şey oluşunun nedeni surettir. Madde değişimin ve oluşun sürekliliğine temel teşkil ederken, suret bir şeyin "neliği"nin sürekliliğine temel teşkil eder. Buna göre tür açısından madde çokluğun ve değişimin, suret ise birliğin ve sürekliliğin zeminidir. Sonuç olarak Owens, Aristoteles'te "tên ousian kai to ti ên einai" şeklinde tasvir edilen unsurun, sûrî nedene tekabül ettiğini kabul eder.

Aristoteles göre, duyulur şeylerin bilfiilliği tamamen onların içkin suretlerinden kaynaklanır. Onlar için suret hem varoluşlarının hem mâhiyetlerinin hem de birliklerinin nedenidir (*Met.* 7.17.1041b-31). Bu açıklamada bilfiilliğin kaynağı bâriz bir biçimde surettir. Bu düşüncüyü Owens yeniden varlık-mâhiyet ayrımı merkezli ontolojiyle karşılaştırır ve şu sonuca varır: İbn Sînâ ve takipçileri açısından suret/mâhiyet mümkün olmandır; bu mümkün olan şey varlıkla bilfiil hale gelir ve sonrasında maddeyi bilfiil kılar. Ancak Aristoteles için suret nihâî bilfiillik olarak işlev görür (s. 25).

Suret ve tümellik ilişkisine gelince, bu konuyla ilgili en önemli problem, suretin Zetâda birincil cevher olması ve öte yandan tümellikle nitelenmesi arasındaki çelişkidendir kaynaklanır. Çünkü Aristoteles'e göre birincil cevherler tümel olamaz. Bu konu hakkındaki çeşitli görüşleri tartıştıktan sonra Owens'in vardığı sonuç şudur: "Suretin tümel olduğunu söylemenin hiçbir mümkün yolu yoktur. Dahası tümel ve suret arasında muayyen bir ayrılık mevcuttur. Fakat bu ayrılığa rağmen, her ikisi arasında oldukça yakın bir ilişki de bulunur" (s. 160). Suret ve tümellik arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek için müellif şöyle bir soruyu gündeme getirir: "Ne" ve "mevcut" oluşun nedeni olarak suret, nasıl olup da hem duyulur şeyi kendinde bir ve tikel hale getirir hem de bu duyulur şeylerin bir cins ve türün altında diğer tikellerle ortak olmasını sağlar? Yani suret nasıl olup da hem "bireyselliğin" hem de "tümelliğin" nedeni olur? Owens'in verdiği cevap genel olarak şöyledir: Suret kendinde kesinlikle tümel değildir. Tümellik insan zihninin idrak tarzıyla ortaya çıkan bir şeydir. Duyulur şeylerdeki suret, ayrıık suretlerdeki gibi tekil de değildir. Çünkü ayrıık suretler, kelimenin gerçek anlamında bir tikelliğe sahiptir. Oysa tabii suret ancak maddede bulunabilir ve maddeyi bilfiil hale getirir. Madde ise doğası itibariyle örnekler çokluğuna yol açar. Bu açıdan suret diğer bütün örneklerde de bulunur. Owens bu noktada, ferd (singular) ve tikel (individual) arasında bir ayrııma gider. "Ferd"i türün ya da cinsin üyesi olarak değerlendirir. Tikeli ise kendinde birlik teşkil eden ve diğer şeylerden ayrı olan bir birey olarak düşünür. Bu çerçevede sureti: a) Bir grubun üyesi olması bakımından, b) Kendisi olması bakımından iki farklı itibara konu eder. İşte bu iki ayrı perspektiften, Aristotelesçi birincil cevher olarak suret, her ne kadar türün altındaki bir fert olsa da, kendisi bakımından bir tikedir. Ancak bu tikellik doğrudan doğruya tümelliğe karşıt bir anlamı ifade etmez (s. 157). Owens, Aristotelesçi suretin bir şeyin "ne" ve "var" oluşunun nedeni olduğu kadar, o şeyin zihindeki bilgisinin de nedeni olduğunu ifade eder. Ancak şeyin nedeni olması ile zihindeki bilginin nedeni olması arasında şöyle bir farklılık vardır: Birinci anlamda suret üçüncü bir şeyi, yani bileşik cismi meydana getirir; fakat ikinci anlamda suret üçüncü bir şeyi

meydana getirmez. Owens'e göre zihinde meydana gelen surete ayrıca bir zihni varlık tanımlamasının uygun görülmesi, İslâm filozofları aracılığıyla varlık-mâhiyet ayrımının gündeme gelmesiyle mümkün olmuştur.

Sonuç olarak Owens *Gradations*'ta, örneğini ancak yaklaşık bir buçuk asır önce 1862 yılında Franz Brentano'nun *Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles* (Aristoteles'te varlığın çok anlamlılığı üzerine) adlı eserinde gördüğümüz türden güçlü bir tahlile yer verir. Owens'in Ortaçağ felsefesi uzmanlığının beraberinde getirdiği mukayeseler, metni karşılaştırmalı bir felsefe tarihi denemesi olarak değerlendirmemize de imkân tanımaktadır. Müellifin vefatından sonra el yazmalarının derlenerek neşredilmesi nedeniyle içerdiği bazı kompozisyon zaaflarının ötesinde *Gradations*, İslâm felsefesi uzmanlarının da bigâne kalamayacakları, muhteva itibariyle, Owens'in geride bıraktığı devasa literatürü taçlandıran bir ustalık eseridir.

İbrahim Halil Üçer

Bir Öncü Kitap: Mevlid-nâme

Fatih Köksal

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, 786 sayfa.

Hız. Peygamber, edebiyatımızın vazgeçilemez öncelikli konularından birini teşkil eder. Resûlullah'ın doğumu öncesinden başlayarak vefatına kadar hayatının her safhası -özellikle şairler tarafından- edebî bir tür haline getirilmiş ve bu türlerden her biri için çok sayıda eser kaleme alınmıştır. İslâm dini etkisinde oluşan ve birbirinin devamı niteliğinde gelişen Arap, İran ve Türk edebiyatlarından özellikle Türk edebiyatında diğerlerine kıyasla Resûl-i Ekrem'le ilgili türlerde eser sayısı açısından bir zenginlik göze çarpar.

Esas itibariyle Hız. Peygamber'in doğum hadisesini ele aldığı halde, bir kısmında risalet, mi'rac, hicret ve hatta vefat gibi konulara da yer veren mevlid türüne ait eserler, edebiyatımızın dinî-edebî türlerinin başta gelenlerindedir. Bu türle ilgili olarak Necla Pekolcay, Ahmet Ateş, Ahmet Aymutlu vb. gibi araştırmacılar tarafından yapılan ilk çalışmalardan sonra çok sayıda araştırmacı bu alanla ilgili müstakil çalışmalara imza atmışlardır.

M. Fatih Köksal'ın yayımlanmış olduğu *Mevlid-nâme*, sadece müstakil bir mevlid çalışması olmayıp, bu edebî türün tamamını içine alan ve mevlid türüyle ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalardan en kapsamlısıdır. "Ön Söz", "Giriş" ve iki ana bölümden oluşan eserin "I. Bölüm"ü, "Türk Edebiyatında Mevlid", "II. Bölüm"ü ise "Mevlid Metinleri" başlığını taşımaktadır.